

**ЛІТЕРАТУРНО-ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
 ІВАНА ФРАНКА НА ТЛІ ДОБИ В ОЦІНЦІ
 СТЕПАНА СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО**

Лариса МАРКУЛЯК,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
 Чернівці (Україна); leonfreeman777@gmail.com

**LITERARY AND SOCIAL ACTIVITIES OF IVAN FRANKO
 ON THE BACKGROUND OF THE TIME OF THE EVALUATION
 OF STEPAN SMAL-STOTSKY**

Larysa MARKULYAK,

Chernivtsi National University named after Yuriy Fed'kovych
 Chernivtsi (Ukraine)

ORCID ID 0000-0003-3329-6509; Researcher ID: E-2217-2016

Маркуляк Л. Литературно-общественная деятельность Ивана Франка на фоне эпохи в оценке Степана Смаль-Стоцкого. Цель исследования. Охарактеризовать литературные произведения С. Смаль-Стоцкого в исследованиях Франко на фоне времени. **Методы исследования.** В статье использованы историко-биографические и сравнительные методы. **Научная новизна** в том, что анализ работ С. Смаль-Стоцкого в исследованиях Франко на фоне времени сделан впервые. Фигура профессора Степана Смаль-Стоцкого - лингвиста, литературного критика, культуролога выделяется среди известных деятелей национальной и культурной жизни Буковинской области в конце XIX - начале XX века. Ученый был избран депутатом Буковинского сейма и Австрийского парламента, а также заместителем регионального маршала Буковины. Будучи представителем Буковины, С. Смаль-Стоцкий был в основе создания Украинской академии наук в Киеве, что стало огромным достижением Украинской Народной Республики. С. Смаль-Стоцкий пользовался большим уважением и авторитетом среди известных политических деятелей.

Выводы. Профессор С. Смаль-Стоцкий прежде всего известен как лингвист, автор первой русской грамматики, которая вместе с профессором Т. Гартнером была опубликована в 1893 году. Введение в 1895 году школ Буковины, отличное от русского украинского фонетического правописания, навсегда отвергло попытку москвичей под флагом «всероссийской» партии русифицировать Буковинскую область. Это была не только научная победа, но и идеологическая. Принимая во внимание характерные черты эпохи, используя ее в качестве фона, на котором было принято современное политическое мышление Украины, профессор С. Смаль-Стоцкий изложил наиболее важные аспекты литературной и гражданской деятельности И. Франко и его значение для дальнейшего развития украинской культуры.

Ключевые слова: эпоха, литературная и социальная деятельность, исследования, творчество, современная политическая мысль.

Мета дослідження. Охарактеризувати літературознавчий доробок С. Смаль-Стоцького в галузі франкознавства на тлі доби. **Методи дослідження.** У дослідженні використано історико-біографічний та порівняльний методи. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше здійснено аналіз доробку С. Смаль-Стоцького у галузі франкознавства на тлі доби. **Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими завданнями.** Серед відомих діячів національно-культурного життя буковинського краю кінця XIX початку XX ст. особливо виділяється постать професора Степана Смаль-Стоцького – мовознавця, літературознавця, культуролога. Життя та діяльність цієї непересічної особистості були надзвичайно насиченими та різнобарвними. Вчений обирався депутатом Буковинського сейму та Австрійського парламенту, а також заступником крайового маршалка Буковини. Як представник Буковини С. Смаль-Стоцький стояв біля витоків створення Української Академії Наук у Києві, що було величезним досягненням УНР. Серед перших 12 дійсних членів-академіків до УАН, крім нього, ввійшли Д. Багалій, В. Вернадський, М. Кашенко, В. Косинський, А. Крымський, О. Левецький, М. Петров, Ф. Тарановський, С. Тимошенко, М. Туган-Барановський, П. Тутковський. На першому засіданні УАН, яке відбулося 14 листопада 1918 року, професора заочно було обрано секретарем історико-філологічного відділу, доручено опікуватися відділом української мови (граматики). С. Смаль-Стоцький здобув величезну

повагу та авторитет серед відомих політичних діячів. Симон Петлюра шанував академіка “мабуть, вище за всіх інших своїх сучасників” і навіть вважав його “за одинокого кандидата на першого президента Української Республіки”.

Спектр наукових зацікавлень професора С. Смаль-Стоцького найрізноманітніший. Насамперед (і головну), він відомий як лінгвіст, автор першої руської грамматики, яку разом із професором Т. Гартнером видав у 1893 році. Звичайно, це не була лише мовознавча праця в класичному розумінні. Введення в 1895 році у школах Буковини відмінного від російського українського фонетичного правопису назавжди відкинуло намагання москвофілів під прапором “общерусской” партії зрусифікувати буковинський край. Це була не лише наукова перемога, але й ідейна.

У наступній мовознавчій розвідці – “Грамматика рускої (української) мови”, написаній також у співавторстві з Т. Гартнером у 1913 р., подолані стереотипи щодо місця української мови серед інших слов'янських мов. Науковець спростовує “заїжджену” на той час думку про спільну “колиску” трьох східнослов'янських народів, вважаючи цю теорію лженауковою, хибною. Натомість обґрунтовано доводить виникнення української мови з праслов'янської, яка є також праматір'ю сербської, польської, чеської мов.

Цінними з точки зору походження мови є й інші мовознавчі праці вченого: “Розвиток поглядів про сім'ю

слов'янських мов і їх взаємне споріднення" (1925, 1927), "Українська мова, її початки, розвиток та характеристики її прикмети" (1933), "Питання про східнослов'янську прамову" (1937).

Ще одна дуже важлива ділянка зацікавлень академіка С. Смаль-Стоцького – культурологічна. Про це засвідчує книга "Буковинська Русь. Культурно-історичний образок", роботу над якою вчений розпочав у 1886 р., а побачила світ вона у друкарні товариства "Руска Рада" у 1899 р. У цій праці академік уперше розглянув історію буковинських українців від часів Галицько-Волинського князівства до середини 1890 рр. При цьому він найбільш докладно зупинився на австрійському періоді в історії краю, охопивши всі важливі ділянки громадсько-культурного та політичного життя українців Буковини.

Ступінь наукової розробки. У ще одній іпостасі – літературознавчій – С. Смаль-Стоцький виступав не так часто. Безумовно, головним літературознавчим доробком ученого стала праця "Т. Шевченко. Інтерпретації", видана у Варшаві 1934 року. Цікавими є наукові розвідки науковця "Котляревський та його 'Енеїда'" (1898), "Чим є для нас І. Котляревський" (1898). В окремих публікаціях філолог торкається особливостей творчості Ю. Федьковича, С. Воробкевича, О. Кобилянської. У згадуваній вже нами "Буковинській Русі" С. Смаль-Стоцький у IX розділі "Зародки руского письменства на Буковині" дає коротку характеристику життя і творчості менш відомих письменників – братів Гавриїла та Василя Продана, В. Ферлеєвича, які були "першими людьми, що бажали промовити в письмі руским словом"¹.

Заслугує на увагу також ювілейний виклад "Характеристика літературної діяльності Івана Франка" (1913). Ми маємо на меті детальніше розглянути цю наукову працю вченого. Можемо поміркувати, чому саме академік Смаль-Стоцький звертається до постаті відомого письменника. Низка причин спонукала пробудження інтересу філолога до діяльності І. Франка. Насамперед, пояснення дає сам учений у статті "Іван Франко і Буковина", вміщеній у газеті "Час" від 19 липня 1933 року: "Коли святкували 40-літній ювілей письменницької праці, то мене віденська громада запросила, щоб я мав на тім ювілейнім святі виклад про І. Франка"². Крім цього, між ученим та письменником довгі роки тривали міцні товариські взаємини: "відносини між мною з Франком були ціле наше життя дуже добрі", – констатує дослідник³. До слова, про взаємини І. Франка зі С. Смаль-Стоцьким одним із перших розповів професор Б. Мельничук у книзі "Поріднений з Буковиною"⁴.

Можемо припустити, що коли б навіть ці культурні діячі, представники старшого і молодшого поколінь, взагалі не були знайомі, то вчений наблизився б до його творчості, адже добре розумів роль І. Франка для роз-

вою української культури. Та про це йтиметься далі.

Як бачимо, С. Смаль-Стоцький залишив чималий доробок в культурології, мовознавстві, літературній критиці, проте наукове осмислення його спадщини велось не надто активно. Серед дослідників – О. Горбатьок, В. Даниленко, О. Добржанський, Б. Мельничук. Ці наукові візії головно стосувалися маловідомих сторінок життєпису С. Смаль-Стоцького, його літературознавчої Шевченкіани, а також мовознавчих студій. Інші ж літературознавчі зацікавлення автора, зокрема його літературознавча франкіана залишалася поза увагою науковців. Тому ми мали **на меті** проаналізувати літературознавчий доробок С. Смаль-Стоцького, пов'язаний з величною постаттю І. Франка, й осмислити його в контексті франкової доби.

Виклад основного матеріалу. Свій "виклад" (а саме так учений називає працю «Характеристика літературної діяльності Івана Франка») С. Смаль-Стоцький розпочинає з огляду суспільно-політичних умов, в яких творив І. Франко. Філолог змальовує загалом не привабливу для поступу українського питання картину: "Початки літературної діяльності д-ра І. Франка падають саме в пору, коли питане: чи жити, чи згинуть нашій нації, поставлене було так грізно, як може ніколи доси в цілій історії українського народу"⁵. Автор "викладу" критикує слабодухість галицької інтелігенції, народодовство якої було дуже слабе, поверхове і виявлялось хіба що "в козакофільстві". "Уся галицька інтелігенція народом, його житем, його економічними, культурними та ходьби національними справами і інтересами майже зовсім не цікавила ся і не займала ся [...]. В масах народу цілковитий брак національної свідомости"⁶. І далі: "Все те відбиває ся також в писаннях тодішніх письменників. Федькович замовк, у інших брак горячого чуття, бездушність, млавість, а про яку-небудь літературну техніку тай про письменницьку мову нема що й говорити. Ми бачимо цілковитий занепад духового життя української нації в Галичині"⁷. Звісно, що ці обставини не могли сприяти розвиткові будь-якого таланту. І. Франко ж, на думку вченого, стає чи не єдиним, хто "розвинув ся так широко, так всесторонньо, так сильно [...] і став тепер найбільшою окрасою української літератури"⁸. Причиною появи на літературній арені такого потужного письменника є, безперечно, його талант. Важлива роль, на думку автора "викладу", в зростанні І. Франка належала М. Драгоманову, який у 70-і рр. XIX ст. налагоджував контакти з галицьким молодим поколінням. С. Смаль-Стоцький вказує на ще одну причину, на перший погляд, парадоксальну: Емський указ 1876 р. про заборону в Росії української мови. "Нечуване в історії жадного народу насильство, – з гіркотою констатує автор "викладу", – яким вже раз на завсіди гадали вложити в домовину українську націю, потягнуло за собою зовсім несподівані, для Росії дуже небажані, а для укра-

¹ Smal-Stotskiy S. "Bukovinska Rus, Kulturno-Istoriichniy obrazok" [Bukovina Rus, Cultural-Historical Picture], 2-е видання, *Zelena Bukovina [Green Bukovina]*, 1997, P. 54 [In Ukrainian].

² Melnichuk Bogdan. Poridneniy z Bukovinoyu. Literaturoznachniy naris pro Ivana Franka [Together with Bukovina. Literary essay about Ivan Franko], Chernivtsi, Ruta, 2007, P. 3 [In Ukrainian].

³ Ibidem, P. 3.

⁴ Ibidem, P. 5.

⁵ Smal-Stotskiy S. Harakteristika literaturnoyi diyalnostI Ivana Franka: Yuvileyniy viklad [Characteristics of Ivan Franko's Literary Work: Anniversary Exposition], Lviv, 1913, P. 20 [In Ukrainian].

⁶ Ibidem, P. 4.

⁷ Ibidem, P. 4.

⁸ Ibidem, P. 3.

їнської нації навіть дуже спасенні наслідки”⁹. Вчений виклав свої досить цікаві спостереження стосовно М. Драгоманова, завдяки діяльності якого “прочистилося повітря, а живчик народного життя почав сильніше бити”¹⁰. Після вимушеної еміграції політика у 1876 р. українська справа активно виступила на європейській арені. Науковець переконливо доводить вплив ідей М. Драгоманова на галицьку молодь та І. Франка, що “з найгорячішим запалом і твердою вірою в будучину української нації, піддаючись духовому прововоді Драгоманова, кинувся до праці”¹¹. Проте пізніше у “викладі” автор зазначає, що І. Франко ніколи не був прихильником ідеї соціалізму, хіба що “опертого на етичним широко гуманним вихованню народних мас, на поступ і загальним розповсюдженню освіти, науки, критики і людської та національної свободи, а не на партійнім догматизмі провондирів, не на бюрократичній регламентації”¹². Подібної думки, до речі, дотримувався й Д. Донцов, який зазначав, що І. Франко розійшовся “з ідеями Драгоманова і своєї молодости..., закидає Драгоманову специфічне російське хлопофільство..., закидає, що затісно розумів поняття суспільности, занизько ставив вагу і ролю інтелігенції, проводу. Давніше вірив, що аби лиш пута впали, а людська маса створить собі земний рай. Та ось побачив, що люди не янголи; що числа не вистачає; що сама людина мусить стати іншою, набратися нової крови”¹³.

С. Смаль-Стоцький окреслює значення громадської діяльності І. Франка, різнобічність його літературних (і не тільки) уподобань та зацікавлень: “Він і поет, і повістяр, і критик, і публіцист, і учений, історик літератури, і етнограф, і економіст, і філософ, і педагог, і популяризатор, а сам спис його усіх творів виповняє цілу книжку”¹⁴. Вчений-філолог захоплено говорить про нечувану і невидану плодovitість таланту письменника, його ерудицію, начитаність, обізнаність у європейській літературі. За словами автора “викладу”, це “виімкове літературне образованє”. Не оминув також професор і значення І. Франка в галузі перекладацької діяльності. Зрештою, визначає місію письменника: “Він з’європеїзував нашу літературу”.

С. Смаль-Стоцький не мав на меті охарактеризувати всю творчість І. Франка (зрештою, жанр “викладу” не дозволив би це зробити), а радше здійснити загальну характеристику його літературної діяльності на тлі доби. Тим не менш, “виклад” став результатом серйозного вивчення вченим творчості велета духу.

Для аналізу творчості науковець обрав кілька творів І. Франка, які, на думку дослідника, є найбільш знаковими: “Іван Вишенський”, “Мойсей”, “Поєдинок”, “Похорон”, “Смерть Каїна”. Насамперед ці твори об’єд-

нує глибокий психологізм, завдяки якому пробуджується “у душі читачів певний настрій”¹⁵. Об’єкт зацікавлення поета – український народ, до того ж, за словами С. Смаль-Стоцького, “український нарид [...] виступає вже як нація з своїми політичними, економічними і культурними інтересами і ідеалами”¹⁶. Вчений наголошує, що для І. Франка найважливішою справою є “моральна обнова народу”, яка призведе до знищення рабської вдачі, підлості, нікчемності, некультурності інтелігенції – отого племені “сонного і болящого”. Проте для цього замало тільки плакати, тужити. Потрібна дія, а понад усе – боротьба. “Лиш боротись – значить жити!” – це Франкове гасло виступає лейтмотивом багатьох його творів, а боровся поет, як відомо, все своє життя. Але попри це І. Франко ще й “фанатик праці”, а найзавзятіша боротьба у поета, на тверде переконання автора “викладу”, – у боротьбі з собою. Саме на цьому тлі “повстали найкращі його твори”, де він “[...] говорить від щирого серця до серця і підноситься на найвищий шабель поетичної творчості”¹⁷.

Дослідник Франкової лірики дає високу оцінку збірці “Зів’яле листя”, де “Франко зовсім не риторик, а правдивий поет з найглибшим чутем, з мистецьким зображенем дуже глибокого чутя [...]”, проте увагу науковця ще більше привертають інші “чудові поеми, що мають просто світове значенє, бо займаються питаннями вселюдськими”¹⁸. Які ж це вселюдські питання, що впали в око С. Смаль-Стоцькому? Це насамперед питання бунту і зради (поеми “Поєдинок”, “Похорон”). Мова йде про засудження І. Франком боротьби брутальних сил (“Тільки праця головою перемогу всю нам дасть!”).

Автором “викладу” виділено ще одне питання, яке для І. Франка є надзвичайно важливим: як покращити життя народу: “Не вірною службою законній власті, не побідою брутальних сил [...], а горячою великою любов’ю, розжеврїючи в душах народу великі ідеали [...], нівечучи всі плебейські інстинкти, перетворюючи темних і підлих рабів в ідейних лицарів [...], вкладаючи в нарид все найкраще, все найвище, хто що знає, віддаючи на се весь свій вік, весь свій труд [...]”¹⁹. При цьому вчений дошукується відповіді у Франковому “Мойсеї” на знанє “Nie Kocham Rusinow, nawet Rusi naszej nie Kocham”. Не любить він їх за те, що так мало в історії Руси знаходить прикладів “правдивого громадянського духа, правдивого пожертвування, правдивої любови”²⁰. Але любить він русинів і Русь таких, якими він їх хоче бачити. Тож “невмирущим своїм жалом критицизму й скептицизму він досягнув і святого свого чутя любови”, – резюмує вчений²¹.

Говорячи про чуттєвість творів І. Франка, проф. С. Смаль-Стоцький все ж переконує нас, що “розум [...]

⁹ Ibidem, P. 5.

¹⁰ Ibidem, P. 6.

¹¹ Ibidem, P. 6.

¹² Ibidem, P. 7.

¹³ Dontsov D. D. Dushevn drama I. Franka i yogo suchasnikiv [Spiritual drama of I. Franko and his contemporaries], Drohobich, Vidavnicha firma «Vidrodzhennya», 2009, P. 539 [In Ukrainian].

¹⁴ Smal-Stotskiy S. Charakteristika literaturnoyi diyalnosti Ivana Franka: Yuvileyniy viklad [Characteristics of Ivan Franko's Literary Work: Anniversary Exposition], Lviv, 1913, P. 7 [In Ukrainian].

¹⁵ Ibidem, P. 16.

¹⁶ Ibidem, P. 16.

¹⁷ Ibidem, P. 18.

¹⁸ Ibidem, P. 18.

¹⁹ Ibidem, P. 16.

²⁰ Ibidem, P. 18.

²¹ Ibidem, P. 18.

бере у него перевагу над чутем²². Зрештою, вся творчість І. Франка вирізняється саме своїм інтелектуалізмом²³. Услід за С. Смал-Стоцьким про це скаже Є. Маланюк: “Франко був явленням у ній (у поезії) національного інтелекту”²⁴.

Значення Франкової творчості вчений розуміє у кількох аспектах. Насамперед, у соціальному та національному, адже наснажений ідеями М. Драгоманова, І. Франко переконує у важливості “моральної обнови народу”, народу “замученого, розбитого”, котрий мусить повстати за свої національні та соціальні права.

Достатньо високо оцінює С. Смал-Стоцький педагогічну вартість Франкових творів: “Він кидався на всі боки, заповнював прогалини, латав, піднімав повалене, валив те, що поставлене не до ладу, будував нове, шукав способів підняти до роботи більше рук. Велика сила отак розбивалась на дрібні крушки. Така доля усіх перехідних епох пори “тяжкого перелому”, в якій Франкові приходилося працювати”²⁵.

Безперечно, як мовознавець професор С. Смал-Стоцький не міг залишити поза увагою, як він пише, “однієї з найбільших заслуг”, а саме ту, яку Франко поклав для вироблення, очищення, збагачення нашої літературної мови. “Без пересади можна сказати, – наголошує автор, – що наша теперішня літературна мова се мова Франка”²⁶.

Висновки. Таким чином, беручи до уваги характерні особливості епохи, використавши її як тло, на якому відбувалося утвердження української новітньої політичної думки, професор С. Смал-Стоцький окреслив найважливіші сторони літературно-громадської діяльності І. Франка та значення її для подальшого розвитку української культури. Науковець виокремив заслуги письменника в галузі літературної мови, а також потвердив дух любові в творчості І. Франка, просякнутої темами загальнолюдськими. Тому, вочевидь, І. Франко для С. Смал-Стоцького є письменником світової ваги, що зумів удосконалити себе, поборовши заангажованість тогочасними суспільно-політичними впливами, натомість вибравши просвітлений шлях. То був шлях великого «Духа, що тіло рве до бою».

Ключові слова: епоха, літературно-громадська діяльність, дослідження, творчість, новітня політична думка.

Markulyak L. Literary and Social Activities of Ivan Franko on the Background of the Time of the Evaluation of Stepan Smal-Stotsky. Purpose of the study. To characterize literary works of S. Smal-Stotsky in Franko studies on the background of time. **Methods of research.** The article used historical-biographical and comparative methods. **Scientific novelty** is that the analysis of the works of S. Smal-Stotsky in Franko studies on the background of time is made for the first time. The figure of Professor Stepan Smal-Stotsky - a linguist, a literary critic, a culturologist is notably exudes among the well-known figures of the national and cultural life of the Bukovyna region at the end of the

19th and beginning of the 20th century. The life and activities of this remarkable person were extremely rich and colorful. The scientist was elected deputy of the Bukovynian Sejm and the Austrian Parliament, as well as the deputy of the regional marshal of Bukovyna. As a representative of Bukovina, S. Smal-Stotsky was at the root of the creation of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv, which was a huge achievement of the Ukrainian People's Republic. Among the first 12 actual members-academics in the Ukrainian Academy of Sciences in addition to him, entered D. Bahaliy, V. Vernadsky, M. Kaschenko, V. Kosinsky, A. Krymsky, O. Levytsky, M. Petrov, F. Taranovsky, S. Tymoshenko, M. Tugan-Baranovsky, P. Tutkovsky. At the first session of the Ukrainian Academy of Sciences, which took place on November 14, 1918, the professor was elected as a correspondent secretary of the historical-philological department and entrusted with the Department of Ukrainian Language (grammar). S. Smal-Stotsky gained great respect and authority among famous political figures. Symon Petliura honored the academician "probably above all other contemporaries," and even considered him "alone candidate for the first president of the Ukrainian Republic".

Conclusions. The range of scientific interests of Professor S. Smal-Stotsky was diverse. First and foremost, he is known as a linguist, the author of the first Rus' grammar, which, together with Professor T. Gartner, was published in 1893. Of course, this was not just linguistic work in the classical sense. The introduction in 1895 of schools of Bukovyna, different from the Russian Ukrainian phonetic spelling, forever rejected the attempt of the Muscovites under the flag of the "All-Russian" party to Russify the Bukovyna region. It was not only a scientific victory but also an ideological one. Taking into account the characteristic features of the era, using it as a background on which the adoption of Ukrainian contemporary political thought took place, Professor S. Smal-Stotsky outlined the most important aspects of I. Franko's literary and civic activities and its significance for the further development of Ukrainian culture. The scientist singled out the writer's merits in the field of literary language. Therefore, it is obvious that I. Franko for S. Smal-Stotsky is a writer of world weight, who chose enlightened way. That was the path of the great "Spirit that tears the body to battle".

Key words: epoch, literary and social activity, research, creativity, contemporary political thought.

Маркуляк Лариса – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Автор близько 50 наукових та навчально-методичних праць. Наукові інтереси: культурологія, мистецтвознавство, історія української літератури (40-50-х рр. XX ст.), методика викладання української літератури.

Markulyak Larysa - Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature of Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovych. The author of about 50 scientific and educational-methodical works. Scientific interests: cultural studies, art history, Ukrainian literature (40-50s of the 20th century), Methodology of teaching Ukrainian literature.

Received: 07.06.2018

Advance Access Published: August, 2018

© L. Markulyak, 2018

²² Ibidem, P. 18.

²³ Klim'yuk Yurly. *Lirika Ivana Franka yak sistema zhanriv* [Lyrics by Ivan Franko as a system of genres], Chernivtsi, Ruta, 2006, P. 4. [In Ukrainian].

²⁴ Malanyuk Evgen. "Franko neznanii" [Franco is not known], *Divoslovo* [Divoslove], 1996, № 7-8, p. 3-5, P. 4 [In Ukrainian].

²⁵ *Harakteristika literaturnoyi diyalnosti Ivana Franka: Yuvileyniy viklad* [Characteristics of Ivan Franko's Literary Work: Anniversary Exposition], Lviv, 1913, P. 19 [In Ukrainian].

²⁶ Ibidem, P. 19.